

Ненад Спасојевић*

Институт за политичке студије, Београд

Андреа Матијевић**

Институт за политичке студије, Београд

ЛИК И ДЕЛО ДР АРЧИБАЛДА РАЈСА У ОЧИМА СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Сажетак

Циљ овог рада састоји се у приказу степена упознатости студената Универзитета у Београду са ликом и делом др Арчибалда Рајса, као и у приказу њихових ставова о деловању др Рајса у Србији. Основна претпоставка аутора је да студенти Београдског универзитета нису (у довољној мери) информисани о лиду и делу др Рајса. Додатно, аутори износе претпоставку да је оваква непуњеност између осталог и последица чињенице да Рајсово културно-историјско наслеђе у Србији није довољно препознатљиво. За потребе тестирања ових претпоставки, аутори се служе квалитативним методама, и то методом посматрања, методом анализе садржаја примарне и секундарне грађе, али и истраживачком методом фокус група. Налази истраживања потврђују полазне претпоставке, обзиром да је утврђено да студенти Београдског универзитета, као стратум популације младих Србије, немају довољно знања и нису упознати са чињеницама које се везују за живот и деловање др Арчибалда Рајса и његов значај за Србију, на

* Имејл-адреса: nenad.spasojevic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: andrea.matijevic@ips.ac.rs.

шта свакако утиче чињеница да је Рајсово наслеђе у Србији скрајнуто, односно недовољно видљиво широј јавности.

Кључне речи: *др Арчибалд Рајс, наслеђе, студенти, Универзитет у Београду, испитивање ставова*

УВОД

Од Првог светског рата и прекрајања мапа у Европи које је у великој мери одредило судбину Србије прошло је више од једног века. Оваква временска дистанца омогућава рационалнији и потпунији приступ догађајима из Великог рата, њиховим последицама и ненаученим лекцијама, подухватима и грешкама, али и улози појединаца који су у већој или мањој мери обликовали ток рата. Историја Србије за време овог рата обилује примерима великих војсковођа, ратних хероја, али и обичних људи који се нису плашили смрти зарад виших циљева. Борбеност и храброст српског сељака привукла је грађане различитих европских држава у настојању да помогну српском народу који се тих година налазио на бранику Европе. Једна од таквих личности био је и др Арчибалд Рајс, Швајцарац који је заволео Србију као своју отаџбину и ког је песник Војислав Илић Млађи називао „Витезом пера”.

Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolphe Archibald Reiss*), рођен је 8. јула 1875. године у месту Хехцберг (данашњи Хаузах), у јужнонемачкој покрајини Баден. Након основне и средње школе одлази на студије хемије у Швајцарску, где стиче звање доктора природних наука. Почетком 1900-их из звања асистента прелази у звање доцента фото-хемије и научне фотографије, и стиче завичајност града Лозане и швајцарско држављанство. Недуго затим постаје и ванредни професор криминалистике на Универзитету у Лозани. Као један од најпознатијих светских форензичара и криминолога, др Рајс долази у Србију 1914. године, на позив председника министарског савета Краљевине Србије Николе Пашића. Овај позив поклопио се са Рајсовим незадовољством понашањем Централних сила над цивилима у рату, због чега одлучује да исти прихвати и да се посвети изучавању ратних злочина над српским живљем. Рајс је први упознао свет са злочинима аустроугарске војске над српским цивилима у Мачви и Подрињу. Суочавање са ратном стварношћу у Србији утицало

је на Рајса да најпре постане швајцарски добровољац српске војске, а затим и да се одлучи за живот у Србији. Рајсова величина посебно се огледа у томе што је поред званичних извештаја српској влади о ратним злочинима (видети нпр: Reiss 1916; Рајс 1916; Рајс 1917) преузео и улогу ратног дописника из Србије (видети нпр: Reiss 1919). Његови чланци су указивали на заслуге и допринос Србије остваривању циља Антанте, што је у коначници допринело креирању нове карте Европе у корист Србије и остваривању идеје Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). По примерју, именован је за шефа Одсека за документацију злочина, а био је и родоначелник и први директор државне Полицијске школе у Србији, претече Криминалистичко-полицијског универзитета. Након рата, Рајс се залагао за очување сећања на погинуле војнике, па је тако учествовао у подизању Дома ратника у Београду, спомен костурнице на Мачванском Прњавору, споменика погинулим ратницима у Крупњу, Мачковом камену и на Кајмакчалану (Колунџија 2020). Важан споменик српском војнику представљају и његова дела. Рајс је написао неколико дела са ратном тематиком, од којих је већина објављена на српском језику (видети: Рајс 1918; Рајс 1924; Рајс 1928а; Рајс 1928б, итд). Његова најпознатија књига, написана у форми заветног текста, јесте „Чујте Срби, чувајте се себе”, а обзиром на то да је до 2020. штампано више од 60 издања ове књиге многи је сматрају „српском библијом” (Колунџија 2020). Др Арчибалд Рајс је преминуо 1929. године у својој кући на Топчидеру у Београду од последица можданог удара. Његово гробно место налази се на Топчидерском гробљу, а доследно његовој последњој жељи, срце му је у урни пренесено на Кајмакчалан и постављено крај спомен капеле.

У којој мери су чињенице о доприносу др Арчибалда Рајса борби Срба у Првом светском рату, стварању Краљевине СХС и упознатости европских држава са српским жртвама и њиховом улогом у заједничкој борби против Централних сила познате широј јавности у Србији данас, првенствено младима? Сам Рајс у делу „Чујте Срби, чувајте се себе” наводи да „опасан ветар [вам] захвата омладину и гаси онај прочишћавајући пламен” (Рајс 1928а); његов савременик Сава М. Ђорђевић (1930) сматрао је да је једна од најжалоснијих појава доба у којем је живео незаинтересованост омладине за општу ствар, настала као последица рђавих примера, политичког партизанства и начина на који се поступало са онима који су жртвовали свој живот и своју будућност на бојним пољима, а који

су довели до угушивања сваког осећаја поштовања и захвалности. Да ли су ове тврдње актуелне и готово век касније, односно да ли се млади „сећају” др Арчибалда Рајса и његовог значаја за Србију? Да би дали одговор на ово питање, аутори овог рада спровели су истраживање знања и ставова о лику и делу др Рајса на популацији студената Универзитета у Београду, као стратуму популације младих Србије, паралелно уз истраживање елемената Рајсовог наслеђа у Србији и тренутном односу српског народа према истом.

Основна претпоставка на којој је засновано истраживање у овом раду је да популација студената Универзитета у Београду није у довољној мери информисана о лику и делу др Арчибалда Рајса, како у биографском смислу, тако и у погледу његове научне и друштвене делатности током живота у некадашњој Србији. Пратећи даље хипотетички оквир истраживања, на основу чињеница потврђених теренским истраживањем и методом анализе садржаја, аутори истичу и то да су студенти ускраћени за могућност да се подробније упознају са појединостима из живота др Рајса као једне за Србију важне историјске личности. Због свега наведеног, аутори овог рада сматрају да Рајсово наслеђе у Србији, превасходно културно-историјско наслеђе материјалног карактера, није довољно препознатљиво и видљиво. Додатно, налази теренског истраживања који ће бити представљени у раду указују и на запостављање културно-образовног потенцијала Рајсовог наслеђа у Србији данас.

Рад ће у наредном поглављу приказати које су методе коришћене за анализу елемената културно-историјског наслеђа др Арчибалда Рајса и истраживање ставова и знања студената Београдског универзитета о истом. Затим ће у поглављу Резултати истраживања бити приказани налази добијени из прикупљених података применом ових метода. На крају, у закључним разматрањима ће бити изнети кључни налази и биће истакнута важност очувања и видљивости културно-историјског наслеђа за подстицање културе памћења важних личности и догађаја из српске историје.

МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА

За потребе овог истраживања, аутори се користе варијететом метода квалитативног типа. Први корак представљало је теренско истраживање уз примену метода посматрања које је спроведено на територији града Београда, а којим се настојало утврдити стање

материјалних елемената Рајсовог наслеђа. Аутори праве осврт на овакве елементе наслеђа и у другим местима у Србији, попут споменика, школа, културно-историјских објеката који носе Рајсово име, итд. Надаље, аутори су приступили и анализи садржаја, полазећи од архивске грађе, како би се утврдило да ли постоје извори који сведоче о Рајсовом животу у Србији. У анализу је узет фонд Архива Српске академије наука и уметности (САНУ) и Архива Србије, уз документа која се везују за Конференцију мира у Паризу и као таква чувају у фонду Архива Југославије. Поред претраге архивске грађе, аутори врше и анализу фонда библиотека Србије како би се утврдило колико јединица литературе са освртом на др Арчибалда Рајса постоји у Србији. Анализом садржаја обухваћени су и медији, односно програмске шеме телевизија са националном покривеношћу у протеклих пет година, како би се утврдила учесталост програма и емисија са освртом на живот и дело др Рајса. Све ове методе употребљене су да би се утврдило у ком обиму је наслеђе др Рајса сачувано данас, као и на које начине и у којој мери је јавност са истим могла да се упозна.

Ипак, централни део рада огледа се у подацима који су добијени током разговора са студентима Београдског универзитета. У циљу испитивања степена информисаности студената Универзитета у Београду о лику и делу др Рајса било је неопходно истражити њихове ставове, а уједно и проверити ниво познавања и заинтересованости за одређене детаље из његовог живота. Како би се овај степен информисаности студената испитао, коришћена је квалитативна метода фокус група (укупно три).

Фокус групе спроведене су у периоду од 10. до 19. априла 2023. године, а узорак је базиран на студентима основних и мастер студија факултета и високих школа Београдског универзитета, тачније по осам учесника у свакој од три фокус групе. Приликом формирања фокус група аутори су тежили укључивању различитих перспектива, те је припремљен и документ у виду *Screener*-а¹. Тиме се, поред полне уравнотежености, тежило и географској заступљености, односно да учесници буду из различитих региона Србије, али и заступљености перспектива студената за различитих високообразованих институција. Тако су у фокус групама учествовали учесници из свих региона Србије, односно из Војводине, града Београда, Шумадије

¹ *Screener* представља упутство које садржи неопходне карактеристике учесника који се регрутују за учешће у фокус групи.

и Западне Србије, Јужне и Источне Србије и са Косова и Метохије. Када су високообразовне институције Универзитета у Београду у питању, учесници су били студенти основних и мастер студија са Факултета политичких наука, Факултета безбедности, Факултета организационих наука, Православно богословског факултета, Саобраћајног факултета, Стоматолошког факултета, Фармацеутског факултета, Факултета ветеринарске медицине, Рударско-геолошког факултета, Технолошко-металуршког факултета, али и студенти струковних студија са Високе хотелијерске школе и Високе школе електротехнике и рачунарства.

Приликом испитивања коришћен је упитник са 16 питања и комбинацијом питања отвореног и затвореног типа. У просеку, фокус групе су трајале по 70 минута. Упитник за фокус групе садржао је неколико група/батерија питања, као што су питања препознавања личности, биографска питања, затим питања о Рајсовом деловању и стваралаштву, питања у вези са Рајсовим наслеђем и односу према истом данас.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Наслеђе др Арчибалда Рајса у Србији

При дефинисању појма наслеђе аутори се суочавају са различитим проблемима концептуалне природе. Велики број аутора даје широке дефиниције које као такве омогућавају „уоквиравање” што већег обухвата феномена материјалне и нематеријалне природе. Тако на пример Ловентал (*David Lowenthal*) види наслеђе као праксу која „разјашњава прошлост ‘уливајући’ је у садашње сврхе”, док га Хјуисон (*Robert Hewison*) дефинише као „нешто што је прошла генерација сачувала и предала садашњости, а што значајан део популације жели да преда будућности” (Lowenthal 1998, xv; Hewison 1987, 16 цитирано у: Harvey 2001, 327). Према Харисону (*Rodney Harrison*), иако је наслеђе тешко дефинисати, већина људи има представу о томе шта наслеђе представља и шта се све може описати коришћењем овог термина (Harrison 2009, 11). Ипак, поједини аутори примећују да непостојање стандардизоване дефиниције утиче на недостатак униформности између држава при дефинисању концепта (Ahmad 2006, 299). Домаћи аутори су сагласни са тешкоћама у дефинисању појма, и у мањој или већој мери се слажу да се наслеђе може одредити као све оно „што је прошло/заборављено, у

свакодневном животу напуштено, а што се изједначава са, пре свега националним, идентитетом” (Gavrilović 2010, 41–42; Krivošević 2015; Nikolić 2022). Обзиром да се овај рад бави Рајсовим наслеђем, оно ће бити схваћено као опус материјалних елемената који сведоче о његовом животу у Србији, али и материјалних и нематеријалних елемената насталих у част др Арчибалда Рајса након његове смрти којима се одржава сећање на ову историјски веома важну личност за Србију.

Када је реч о материјалном наслеђу које сведочи о Рајсовом животу у Србији, аутори су спровели теренско истраживање на територији Београда, обишавши најпре кућу др Арчибалда Рајса „Добро поље” која се налази на Топчидеру у близини Цареве ћуприје. Адреса његове куће (Булевар војводе Мишића број 73) јавно је доступна информација, али употреба сателитских мапа није од велике помоћи у проналаску исте.² Индикативно је да ни запослени у објектима који се налазе у непосредној близини ове куће нису информисани о њеној локацији. Арчибалда Рајс је своју кућу, заједно са имањем „Душановац” близу Скопља, завештао српским официрима инвалидима, уз услов да се пре тога да на коришћење швајцарској породици Фавра, Рајсовим пријатељима, докле год они буду у Србији (Колунџија 2020). Међутим, Рајсова последња жеља није испуњена: кућа је након 1948, када је породица Фавра напустила Србију, одузета и иста је до 1963. године коришћена као дечији дом здравља, након чега станарско право добија београдска породица Јовановић (Белић 2014). Иако је проглашена спомеником културе од стране Завода за заштиту споменике културе Града Београда (н.д.), Рајсова кућа није адекватно одржавана и склона је урушавању, а ни унутар куће ни у дворишту не постоји ни најмањи траг који би указивао на то да је славни Швајцарац овде некад живео (Слика 1).

² Када се крене улицом у којој се налази кућа др Рајса, примећује се да се она физички завршава бројем 71 и да јој се у наставку припаја Дриничка улица. Како нема никакве ознаке која би упутила ка његовом дому, једини начин да се открије где је Арчибалд Рајс живео јесте самосталном потрагом.

Слика 1: Кућа др Арчибалда Рајса у Београду

Извор: Аутори.

Као што је већ наведено, и гробно место др Арчибалда Рајса налази се у Београду, на Топчидерском гробљу. Сахрањен је поред Наде и Ивана, ћерке и сина својих пријатеља Алфреда и Лујзе Фавре, којима је после његове смрти припала његова приватна имовина, обзиром да није имао своје потомке. Рајсово гробно место такође нема неко посебно обележје (Слика 2), а према појединим наводима, о овој гробници и гробници других великана сахрањених на овом гробљу (војводе Стевана Книћанина, Исидоре Секулић, Жанке Стокић...) стара(ла) се дуже од тридесет година старија госпођа по имену Драгица. Она истиче да „многи дођу и прођу, али не знају да на овом гробљу леже знамените личности” (Покрени, 2020).

Слика 2: Гроб др Арчибалда Рајса на Топчидерском гробљу у Београду

Извор: Аутори.

Рајс је преминуо 1929. године, а Организација бивших бораца и резервних официра му већ 1930. године подиже споменик у Топчидерском парку (Слика 3). Исте године се објављује и њему посвећена Споменица (видети: Ђорђевић 1930). Након Другог светског рата успостављена је пракса одржавања годишњег помена др Арчибалду Рајсу пред овим спомеником у Топчидерском парку. Церемонији присуствују и делегати Мачванског Прњавора, места у ком је такође Рајсу подигнут споменик и чији је био почасни грађанин.

Слика 3: Споменик др Арчибалду Рајсу у Топчидерском парку у Београду

Извор: Аутори.

Постоје и други споменици, објекти и праксе успостављене за живота и током Рајсове смрти, а које сведоче о Рајсовом значају за Србију. Рајс је, заједно са авијатичарима ветеранима Солунског фронта 1921. године основао Српски Аеро-клуб, чије се седиште данас налази у Узун Мирковој улици у центру Београда, а на улазу у зграду је постављен барелеф са његовим ликом (Теравас, n.d.). Др Арчибалд Рајс сматра се и родоначелником прве државне Полицијске школе у Србији чији је био први директор и која се развијала до Криминалистичко-полицијског универзитета (КПУ) који постоји данас. На КПУ се налази „Рајсова соба”, која представља колекцију предмета из личне заоставштине, а коју је универзитету донирала породица Гачић из Горњег Милановца.³ У згради универзитета је амфитеатар који носи Рајсово име, а управа КПУ додељује и плакету „Др Арчибалд Рајс” заслужним појединцима.⁴ Уз све ово, КПУ од 2011. године сваке године организује и међународну научну

³ Породица Гачић представља наследнике породице Фавра, којој је Рајс завештао своју приватну имовину.

⁴ Ови подаци добијени су у писаној кореспонденцији са наставним и стручним особљем КПУ. Каталог Рајсове собе доступан је у електронском формату (Криминалистичко-полицијска академија, 2016).

конференцију „Дани Арчибалда Рајса“ (“*Archibald Reiss Days*”) (University of Criminal Investigation and Police Studies, n.d.).

Остале институције (школе, центри, удружења, друштва и сл.) које у свом називу имају Рајсово име укључују и: Струковно удружење полиције „др Арчибалд Рајс“; основну школу „Арчибалд Рајс“, Палилула, Београд; Удружење потомака солунских ратника „др Арчибалд Рајс“; Удружење грађана др Арчибалд Рајс у Шапцу; Центар за мултидисциплинарне студије форензике „др Арчибалд Рајс“ Универзитета у Новом Саду; касарну др Арчибалд Рајс у Новом Саду (чија је зграда потпуно запуштена, али постоји иницијатива за њену пренамену у зграду студентског дома). У бројним местима у Србији, попут Београда, Шапца, Обреновца, Прњавора, Горњег Милановца, Лознице итд, постоје и улице које носе Рајсово име. Посебно је важно поменути и да постоји Друштво српско-швајцарског пријатељства „др Арчибалд Рајс“, под чијим је покровитељством 2015. године у Берну откривена биста др Рајсу и која је потом предата Универзитету у Лозани, као и Институт Арчибалд Рајс, невладина непрофитна организација са седиштем у Лозани, успостављена са циљем његовања успомене на Рајсову личност и рад, као и да у савременој српској јавности реafirмише оне вредности које су Рајса привукле Србији.

Видљивост Рајсовог наслеђа у Србији

На које начине се јавност у Србији могла упознати са постојањем елемената наслеђа др Арчибалда Рајса? Да би покушали да одговоре на ово питање, аутори су најпре кренули од анализе архивских извора који би посведочили о деловању Рајса за време његовог живота у Србији, затим анализи фонда секундарних извора, али и анализи садржаја медија.

При посети Архива САНУ, архивски саветници су по прегледу грађе истакли да у изворима који се налазе у овом архиву не постоје референце на др Арчибалда Рајса. Када је реч о Архиву Србије, по дозволи приступа збиркама *Varia* и Поклони и откупи у регистрима је пронађен само један извор у ком се Рајс помиње, насловљен као „Дневник жене неког банкара“. У овом дневнику др Рајс се помиње три пута. Први пут се описује лична посета коју је овом банкарџу учинио др Рајс 20. марта 1928. године у којој се разговарало о техникама фотографије. Други пут поменута жена

пише о Рајсовом писму у „Политици” од 11. септембра 1928. у коме наводи да је приморан да напусти Србију, јер „овде се њему све ради о глави”, и „неблагодарни су с њим” који је „дао целу имовину за српски народ који толико воли”. Трећи пут се препричава разговор који банкар („Дули”) води са Алфредом Фавром 14. септембра 1928, у ком Алфред наводи да Рајса „неће пустити његови пријатељи да одлази из Србије” (АС, V–3168).⁵

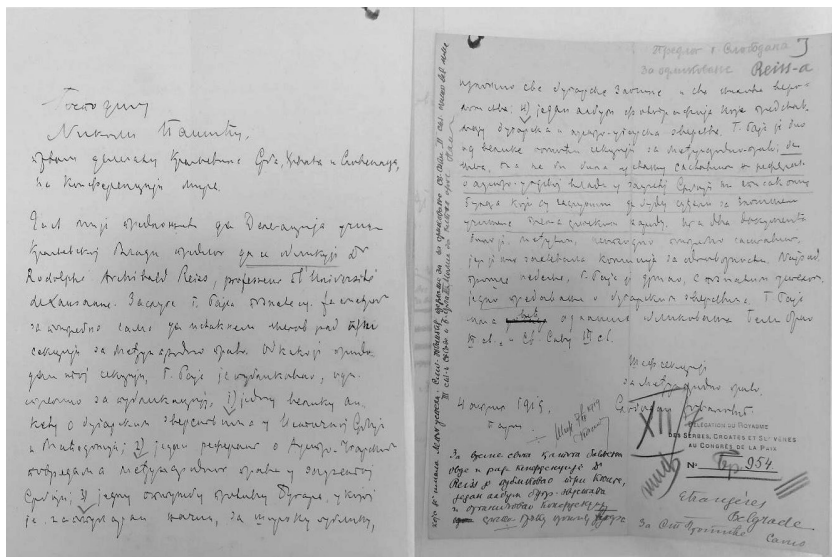
Уз приступ овим збиркама, аутори су приступили и збирци Архива Србије у којој се чувају документа Универзитета у Београду. У годишњим регистрима архивске грађе Београдског универзитета за период Рајсовог боравка у Србији (1914–1929), пронађен је податак о само једном извору у ком се Рајс помиње, али овај документ није фасциклизован, односно дати предмет не постоји у архиви.⁶

Када је реч о Архиву Југославије, аутори су имали приступ једино збирци која се односи на Делегацију Краљевине СХС и њено деловање на Конференцији мира у Паризу. Између осталих докумената, ова збирка садржи: допис Слободана Јовановића Николи Пашићу, председнику делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу, у ком се тражи одобрење одликовања др Арчибалда Рајса (Слика 4), одговор делегације на Јовановићев захтев у ком се потврђује да, уз друга одликовања од 15. априла 1919, и др Арчибалд Рајс треба да буде одликован Орденом Светог Саве другог степена, као и шифровани телеграм Стојана Протића из Београда ка Паризу у ком се шаље обавештење да је одликовање извршено.

⁵ Обзиром да је ово једини извор у ком се, према регистру поменутих збирки, Рајс помиње, аутори су захтевали приступ и другим документима за које су сматрали да се у њима можда могу пронаћи референце на Рајса, попут докумената о Краљевини Србији (АС, РО–129:64; АС, РО–148:113), рукописа биографије Николе Пашића (АС, V–4019), затим збирци Билтена Бироа српске штампе у Женеви писаних на српском и француском језику (АС, V–962 106 1.), као и делу списа о патњама српског народа за време Првог светског рата (АС, V–1136 2 1.). Детаљним прегледом свих докумената доступних у оквиру ових делова збирки Поклона и откупа и *Varia* није утврђен ниједан помен др Арчибалда Рајса.

⁶ Консултовање збирки Универзитета у Београду сврсисходно је не само због теме овог рада, већ и обзиром на то да је Рајс био први директор прве Полицијске школе у Србији, па се тежило утврдити да ли је постојала нека врста сарадње између универзитета и ове школе која није била њен део (КПУ ни данас није део Београдског универзитета, већ посебан универзитет). Извор на који се реферише као предмет за који је утврђено да не постоји у Архиви, а у ком се наводно помиње др Арчибалд Рајс, истакнут је у регистру за 1929. годину, књига 452, број 16.

Слика 4: Допис Слободана Јовановића Николи Пашићу у ком тражи одобрење одликовања др Арчибалда Рајса

Извор: АЈ, ф. 54, XII/7, бр. 954.

О лику и делу др Арчибалда Рајса јавност се може упознати и кроз читање секундарних извора, односно научне и стручне литературе. Увидом у библиотечки фонд може се утврдити колико оваквих извора у Србији постоји, а аутори овог рада су се тим поводом одлучили за консултовање *Cobiss* система.⁷ Временски опсег за претрагу ове базе података јесте од 1900. до 2023. године, а резултати претраге указују на постојање 264 различитих јединица литературе са референцом на др Арчибалда Рајса, од чега 183 отпада на књиге у различитом формату (штампана, е-књига или звучна књига), 74 на научне чланке (укључујући и чланке у оквиру зборника), а у бази постоје подаци и о текстовима у новинама, музичким и филмским записима.⁸ Највећи број ових извора (204) је на српском језику, али постоје јединице литературе и на француском (41), енглеском (24), немачком (1), руском (1) и хрватском језику (1), па и вишејезички

⁷ *Cobiss* представља организациони модел повезивања библиотека у национални библиотечко-информациони систем, а тренутно се преко овог система могу пронаћи информације о фонду 256 библиотека у Србији (*Cobiss, n.d.*).

⁸ Важно је напоменути да су овим опусом укључена и дела самог Рајса, у неким случајевима (попут књиге „Чујте Срби, чувајте се себе“) и више различитих издања истог дела.

извор (1). Од укупно 264 јединице, 44 је доступно и у *online* формату (Cobiss, n.d.). Између осталих, овај фонд укључује и осврт једног од најзначајнијих савремених српских историчара др Љубодрага Димића (2020, 373), који Рајса назива „истинољубивим научником, хуманистом и пријатељем”, као и радове проф. Уроша Шуваковића (2016; 2019), који Рајса сматра „српским ратником”, наводећи да је Рајс својим делима „превазишао обавезу професионалне етике, а својим узвишеним чиновима достигао највише моралне врлине”.

Конечно, и медији се могу користити као средство информисања и/или образовања јавности о различитим темама, а тиме и о др Арчибалду Рајсу. Анализа медија за потребе овог рада спроведена је кроз анализу програмских шема телевизија са националном покривеношћу, у које према одлуци Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ), поред Радио-телевизије Србије (РТС) као јавног медијског сервиса, спадају и Пинк, Прва, Б92 и Хеппи (*Happy*) телевизија, односно анализе архива садржаја програма емитованих на овим телевизијама којима се може приступити преко вебсајтова односних телевизија. Важно је напоменути да се, уз изузетак РТС-а, на вебсајтовима свих осталих телевизија не може пронаћи база података о садржају емисија које су представљале део програмске шеме. На вебсајту Прве телевизије се чак може приступити архиви вести само до 1. фебруара 2023. године, у оквиру којих не постоји ниједна референца на Арчибалда Рајса. Такође, претрагом портала у власништву ових медијских кућа утврђено је да резултати готово и не постоје: на порталу Б92 утврђена су три резултата претраге (о породици Гачић као Рајсовим наследницима [B92 2021a], прича о Рајсу пренета са портала *BBC* [B92 2021b], и вест о промоцији књиге „Бугари у извештајима Арчибалда Рајса 1915–1918” [B92 2023]); на порталу Хеппија један резултат (о обележавању годишњице смрти др Рајса [Happy 2021]), и нити један резултат на Пинковом порталу.

Када је реч о РТС-у као јавном медијском сервису, током 2019. и 2020. емитоване су три епизоде серијала „Некад и сад – др Арчибалд Рајс”, сниманог током 1985. године и у оквиру којег су говорили појединци који су познавали Рајса. У 2021. години емитоване су две епизоде, а током 2022. и 2023. само по једна (видети нпр: РТС 2023а). Јануара 2019. емитована је и емисија „Чујте Срби” (РТС 2019), као и емисија „Иза кулиса – Велики рат: Арчибалд Рајс” (РТС 2018), а у продукцији РТС-а емитован је 2021. и 2023. разговор са Марком Лопушином, аутором књиге „Странци који нас воле”,

у којој између осталих и разматра о Арчибалду Рајсу (РТС 2023). На порталу РТС-а се могла пронаћи само једна вест о одржавању обележавања годишњице смрти др Рајса (89. годишњице), две најаве књижевног конкурса „Трагом правдољубивог Арчибалда Рајса” поводом обележавања 90. годишњице, и две репортаже о томе како Мачва и Прњавор памте др Рајса.

Да ли је све ово довољно да би се шира јавност ближе упознала с тим ко је био и какав је значај др Арчибалда Рајса за Србију? Аутори рада су то тестирали кроз испитивање знања и ставова младих, односно студената Београдског универзитета као стратума популације младих. Налази овог испитивања следе у наставку рада.

Фокус групе - студенти Универзитета у Београду о др Арчибалду Рајсу

На основу свеукупних резултата добијених реализацијом фокус група, аутори истичу да су студенти показали недовољну упућеност у лик и дело др Арчибалда Рајса. Ови налази биће представљени кроз пет тематских целина:

1. препознавање личности – ова тематска целина обухватила је питања попут прве асоцијације на помен имена др Арчибалда Рајса, затим питања о његовој националности и професији;
2. деловање током Првог светског рата – представља целину у којој смо кроз питања фокус ставили на разлозима Рајсовог доласка у Краљевину Србију и његовом деловању током Првог светског рата;
3. биографска целина – односи се на инфомисаност о постојању и оквирној локацији његове куће у Београду и локацији на којој се налази гроб др Арчибалда Рајса;
4. ставови о делу „Чујте Срби, чувајте се себе” – у овој целини питања су се односила на његово најпознатије дело, поруке које су њиме послате, његову актуелност данас, као и познавање других Рајсових дела, и
5. наслеђе и сећање – последњим сетом питања обухваћена су питања о Рајсовом свеукупном деловању и улози таквог деловања у креирању слике о Србији и српском народу у свету, о односу Србије у погледу одржавања сећања на његов лик и дело, али и о иностраним личностима чије деловање се може упоредити са Рајсовим.

Препознавање личности

На самом почетку, учесници су се сусрели са питањем које је требало да укаже на шта их асоцира када се помене име др Арчибалда Рајса. Добијени одговори показују широк спектар асоцијација. Тако је за један део учесника асоцијација његово најпознатије дело „Чујте Срби”, док је за друге професија и занимања, односно форензика, истраживања, научни рад, као и професија новинара/публицисте. С друге стране, учесници су истакли да их помен имена ове личност везује и за Први светски рат, испитивање злочина над српским народом, али исто тако и на родољубље, привржености и љубави према Србији коју је, како истичу, временом заволео.

„Рајс је неко ко је заволео српски народ, а пре свега пишући о његовој ратоборности и неправедном страдању у Првом светском рату” (м, 24 године).

На питање које је националности био Рајс учесници су дали неколико различитих одговора. Велики број одговора учесника базирао је своје одговоре на његовом презимену, те су га у највећој мери су га окарактерисали као Немца или Аустријанца (Аустроугара), док је тек по један одговор у свакој фокус групи био да је швајцарског порекла. На основу његовог имена и презимена значајан број учесника истиче и да је он био енглеског порекла. Такође веома важно је нагласити да је неколицини учесника проблем представљала замисао мапе некадашње Европе, те да им је због тога сигурност у изнети одговор била упитна.

Када је реч о професији којом се бавио Рајс, испитаници су истакли неколико занимања. Према њиховом мишљењу Рајс је био пре свега свестрана особа, способна за деловање у више области, што се како закључују да и приметити из његове богате биографије. Међутим у погледу Рајсовог занимања конкретно, као најзаступљенији се издвајају одговори да је био новинар, односно публициста; потом следе занимања као што су доктор медицине и лекар, што су учесници повезивали са титулом доктора. Поједини испитаници су га видели и као истраживача, хроничара, али и као историчара, правника и професора. Иако су многа од претходно наведених занимања на одређени начин повезана са Рајсовим стваралаштвом, свега две особе су истакле његово примарно занимање криминолога/форензичара.

Деловање током Првог светског рата

Обзиром на значај Рајсовог деловања за Србију, аутори су желели да испитају колико су студенти уопште са тим деловањем упознати. Највећи број одговора базиран је на ратним дешавањима, а студенти су наводили да је управо истраживање о ратним дешавањима био разлог Рајсовог доласка у Србију. Занимљиви су и одговори попут тога да смо га као народ „позитивно фасцинирали” (пре свега држањем у рату), те да је зато заволео Србију и у њој остао. У оквиру разговора постављено је и потпитање које се односило на то да ли знају на чији позив је Рајс дошао у Србију. Међутим, иако није било прецизног одговора, наслућивали су да је, услед ратних дешавања, неко од представника државне администрације упутио Рајсу овај позив.

На линији претходног питања, аутори су посебно настојали да утврде мишљења студената о томе у чему се огледао његов допринос Србији током Првог светског рата. Већина испитаника је истакла да је његов рад био фокусиран на истраживањима злочина против српског народа, али и да је писао о јунаштву српског народа током борби са надмоћнијим непријатељем. Посебно се као интересантни издвајају одговори попут тога да се борио са српским народом током рата и да у том смислу није једини странац који је тада Србији помогао. Учесници су, уз Рајса, као велике пријатеље Србије убрајали и болничарке добровољце, али и француске војсковође. Поред тога, интересантан је и одговор да је као ангажовани члан из иностранства заступао Србију по завршетку рата у свету као преговарач.

„Извештавао је о злочинима над српским народом као једно објективно лице из државе која узред није у том рату учествовала” (м, 21 године).

Биографска целина

Питања о постојању и оквирној локацији куће у којој је живео др Арчибалд Рајс за време боравка у Србији представљају важан део провере знања учесника о биографији др Рајса. Ово се посебно истиче имајући у виду да је, као што је већ наведено, теренским истраживањем утврђено да је овај објекат данас у крајње неповољном стању.

Учесници су јасно истакли да нико од њих није посетио кућу др Рајса. Скоро половина од свих учесника на фокус групама истакла је да не знају да објекат уопште постоји. Одређени број испитаника казао је да, иако сматрају да постоји, нису сигурни у тачну локацију истог. Само непознавање и непосеђивање објекта од стране учесника није зачуђујућа чињеница, имајући у виду претходно поменуто стање у којем се тај објекат налази.

С обзиром на то да учесници нису упућени у тачну локацију куће др Рајса, интересантно је да су учесници истакли две засебне територијалне целине Београда као потенцијалне локације. Већи део испитаника је става да је Рајс живео у данашњем централном делу града Београда, тачније на Дорћолу или у неком делу територија данашњих општина Стари град и Врачар. Како учесници истичу, то што су у одговорима фокус ставили на центар некадашњег Београда ни на који начин не треба поистоветити са данашњом сликом тога шта представља центар града. Напротив, они виде Рајса као једног скромног човека који је волео Србију и Београд, те је из тог разлога, у тада и даље не превеликом граду, живео у централном делу. Наспрам ових одговора, други део испитаника сматра да је Рајс имао жељу да живи у издвојеним делу ондашњег Београда те да је, удаљавајући се од центра, живео у мирнијим срединама града попут Дедиња, Сењака и Топчидера.

Аутори су желели да испитају и да ли учесници знају где је сахрањена ова знаменита личност. Највећи број учесника није био сигуран у тачан одговор, али претпостављајући да је живео у Београду, они наводе да је у Београду и сахрањен. Од осталих одговора учесници су у највећој мери правили повезнице са локалитетима који су их асоцирали на Рајса. Тако је Топола истакнута због, како кажу, асоцијације на Карађорђевиће, али и време у којем је Рајс живео у Србији. Учесници су наводили и Лозану као потенцијалну локацију, јер су сматрали да је желео да тамо буде сахрањен, али и Париз због историјског значаја који је тај град имао у том периоду. Закључак учесника свих фокус група био је да сваки од понуђених градова може бити потенцијални одговор, с обзиром на одређене асоцијације.⁹ Посебно треба истаћи да је у свакој од фокус група по један испитаник истакао податак да је срце др Арчибалда Рајса похрањено по његовој жељи на гробљу са војницима на Кајмакчалану.

⁹ Понуђени одговори у овом питању били су: Лозана, Београд, Горњи Милановац, Топола, Париз и „не знам одговор”.

Ставови о делу „Чујте Срби, чувајте се себе”

Врло важна група питања односила се на стваралаштво Арчибалда Рајса и то пре свега у годинама после Великог рата. Учесници су подељени по питању познавања назива најпознатијег дела др Арчибалда Рајса. Свега неколико учесника истакло је да зна како гласи пун назив овог дела. Поред ових пар учесника, додатно је око 1/3 испитаника одговорила да је назив овог дела „Чујте Срби”. Обзиром да се врло често се у говору користи и само скраћени назив овог дела овакве одговоре не треба сматрати погрешним.

„Мени је интересантно то што имам две верзије наслова, а поједини издавачи који су их издали уопште не наводе пун назив дела, већ само Чујте Срби, те је мене то асоцирало на овај одговор” (ж, 21 година).

У сету питања о делу „Чујте Срби” занимало нас је и колико студената је прочитало ову књигу. Подаци су разочаравајући, јер је свега по један учесник сваке фокус групе прочитао Рајсово најпознатије дело. Део њих је рекао да им је то била обавеза у склопу наставе у (основној и/или средњој) школи. Бројнији део учесника који није читао ово дело као разлоге истичу два од понуђених одговора, а то је да их тематика ове књиге не спада у домен њиховог интересовања, док мањи број њих није ни чуо за ово дело те исто сходно томе нису ни прочитали.

Иако већина учесника није прочитала дело „Чујте Срби”, они су у већој мери упознати са садржином истог, те и са порукама које је Рајс кроз ово дело желео да пошаље српском народу. У вези са овим, могу се издвојити три групе одговора на питање о поруци коју је Рајс својим делом желео да упути Србима. С једне стране испитаници сматрају да је Рајс желео да укаже на ратоборност и витештво српског народа у Првом светском рату, али и на његово неправедно страдање, да се у рату држимо правично и да смо спремни да страдамо за слободу. Наспрам ових похвала које је упутио, испитаници сматрају и да је Рајс имао прилике да се увери у многе мане нашег народа. Тако истичу да је делом желео да укаже на недостатак врлина у миру, да смо јако несложини и да не умемо да чувамо оно што нам је вредно. Учесници истичу и то да је Рајс нарочито хтео да укаже да Срби лако заборављају своје претке, да сходно томе треба да се промене и да чувају све што је добро, али да то нажалост није случај са нашим народом.

„Често се на друштвеним мрежама појаве објаве које садрже слике појединих личности и одређених цитата, те је тако мени када сам чуо наслов овог дела, помисао била да је то пре неки мотивациони цитат” (м, 21 година).

Неспорно је да се често поменути наслов и користи као вид цитата и упућивања на оно на шта је и сам Рајс желео да укаже српском народу. Када су чули наслов дела, поједини учесници помислили су чак да је у питању флоскула. Како су истакли, помисли су на нешто што се може указати српском народу, попут тога да треба сами себе да се чувају, или да се чак боје (брину) због тога што сами себи могу бити највећи непријатељи и терет.

Да су Рајсове речи актуелне и примењиве на српски народ и век касније, сагласни су у потпуности и учесници овог истраживања. Не само што је сагласност потпуна, већ они сматрају да је данас ситуација и гора. Посебно се истиче закључак да смо у годинама настанка Рајсовог дела имали период страдања и уздицања у рату, те смо тиме стекли и неки вид „кредита” у његовим очима. Данас би, како истичу испитаници, да је жив, Рајс био далеко више разочаран негативним странама српског народа. Како кажу учесници, данас понављамо исте грешке као и раније и уз то их чинимо на још деструктивнији начин него што је то пре био случај.

Када су у питању друга дела која су остала иза Арчибалда Рајса, учесници фокус група уопште нису упознати са њима. Разлог се може оправдано наћи у непознавању ни његовог најпознатијег дела о којем је претходно било речи. Такође важно је истаћи да, када су његова друга дела у питању, учесници су у највећој мери та дела тематски поистовећивали са његовим извештајима и раду на терену током Првог светског рата, повезујући његову професију са новинарским и публицистичким позивом.

Наслеђе и сећање

Последњи сет питања тицао се односа према лику и делу Арчибалда Рајса и одржавању сећања о њему. Иако ова питања акценат стављају на његово деловање у Краљевини Србији и пре свега Првом светском рату, испитаници су у свеукупној оцени у разматрање узимали и његово стваралаштво кроз књигу „Чујте Срби, чувајте се себе”. Тако 2/3 испитаника сматра да је Рајс својим деловањем задужио Србију и српски народ креирајући позитивну

слику у свету, првенствено кроз извештавање које је чинио током Првог светског рата. С друге стране оцену према којој Рајс није креирао ни позитивну, ни негативну слику изабрала је трећина испитаника, али су у дискусији ти испитаници више нагињали ка томе да је он пре креирао позитивну слику. У својој аргументацији они истичу да то што то је у поменутом делу Рајс изнео и критике на рачун српског народа не треба видети као злонамерно или штетно по свеопшту слику Србије већ напротив, као корисне и конструктивне критике које нам је упутио.

Претпоследње питање односило се на то колико Србија одржава сећање на Рајса. Сећање је обухватило и материјално и нематеријално наслеђе о Рајсу, како би се креирала комплетна слика. Да Србија углавном не одржава сећање најзаступљенији је одговор који истиче сваки четврти учесник, док сваки пети каже да се Арчибалда Рајса сећамо само повремено. Са тврдњом да Србија у потпуности и углавном одржава сећање на Рајса слажу се свега два испитаника. Учесници су става да далеко веће сећање одржавају појединци својим деловањем, попут људи из сфере науке, новинарства, културе, али и из филмске уметности. За последњу област се везује обзиром да је лик Рајса нашао своје место и у ТВ серији „Сенке над Балканом”, када је као личност поново привукао пажњу јавности. Сумирајући налазе дискусије по овом питању, јасно се дошло до закључка да је далеко већи допринос индивидуа, него што сама држава одржава дугорочно сећање на ову личност.

„У претходних десетак година се више водила прича око Првог светског рата, као и о свим личностима из тог периода, што је било последица обележавања бројних 100-годишњица, те је ово тада била актуелна тема и на нивоу нације” (м, 24 године).

Из ове реченице аутори изводе два веома важна закључка. У току разговора дошло је до усаглашавања међу учесницима да је у претходном периоду у Србији одржавано сећање на ове важне историјске догађаје, али исто тако и на поједине актере. Међу њима се свакако истиче и лик Арчибалда Рајса као важан учесник тих дешавања. С друге стране сагласност постоји и када се говори о континуитету оваквих помена. Учесници очекују да ће се обележавати и наредне годишњице попут 110 година, 150 година, 200 година од догађаја из Првог светског рата. Али, како кажу, у свему томе, као и до сада, изостајаће систематичније учење

и сећање о овим личностима из модерне историје Србије, изузев обележавањем и поменом кроз годишњице.

Овде је важно да напоменути да се у оквиру ове групе питања водила дискусија и о томе да ли су се учесници сусретали са ликом и делом Арчибалда Рајса у процесу формалног образовања, и ако јесу, када. Учесници су се углавном сусретали кроз делове градива из историје у основним и средњим школама. Такође и кроз српски језик и књижевност (поједини учесници и кроз читање поменутог дела у саставу наставних обавеза). Закључак у делу овог потпитања је да се детаљније о овој личности не говори кроз наставу у основним и средњим школама, што је, како кажу, вероватно последица и великог броја података, односно датума, личности, уговора, и сл. на које се ставља фокус у оквиру формалног образовања о годинама Великог рата.

Постављањем последњег питања настојало се утврдити са којим иностраним личностима из прошлости или садашњости учесници пореде Рајса. Важно је истаћи да је у овом питању нагласак био на томе да личност буде страни држављанин, али који је имао одређени вид утицаја на слику о Србији у свету. На основу одговора учесника асоцијације се могу поделити у неколико група личности. Убедљиво највећи број учесника Рајса види у лицу Француза Арно Гујона (*Arnaud Guillon*) који је последњих година веома актуелна личност кроз хуманитарни рад у Србији. Поред Гујона, писац и нобеловац Петар Хандке представља још једну личност за коју учесници истичу да је имала утицаја на креирање боље слике о Србији у свету. Рајсови савременици представљају посебну целину. То су личности попут америчког председника Вудроа Вилсона (*Thomas Woodrow Wilson*), болничарки које су помагале српској војсци (посебно наведена Флора Сандс [*Flora Sandes*]), као и француске војсковође (у првом реду генерал Франше д`Епере [*Louis Félix Marie François Franchet d'Esperey*]), који су сматрани великим пријатељима ондашње ратом погођене Србије. Истицањем ових личности можемо закључити и да значајан број учесника поседују солидно знање о личностима из периода Првог светског рата. Последња група одговора обухвата и савремене личности из сфере уметности, а пре свега филма, али и два актуелна светска лидера, руског председника Владимира Путин (Владимир Владимирович Путин) и кинеског председника Си Ђинпинга (*Xi Jinping*).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резултати спроведеног истраживања у многоме су потврдили полазне хипотезе аутора овог рада. Најпре, иако се и данас одржавају годишњи помени на Рајса на дан његове смрти и иако у Србији постоји значајан број споменика и објеката подигнутих и част Рајса, као и институција (академија, центара, удружења, друштава) која у свом називу имају име или на неке друге начине негују сећање на др Арчибалда Рајса, стање у којем се налази већина објеката и споменика сведочи о систематичном немару и запостављању (пре свега материјалног) наслеђа др Арчибалда Рајса у Србији. Ово није изненађујуће, ако се има у виду однос Срба према самом Рајсу за време његовог живота у Србији, услед чега је непосредно пред смрт и сам изјавио да жели да напусти Србију. Можда је управо овакав однос и утицао и на то да данас готово уопште немамо архивских извора о његовом животу у Србији. Такође, иако постоји значајан фонд литературе о Рајсу у библиотекама, медији с друге стране не показују заинтересованост за Рајса и његов живот, или бар не у довољној мери. Истраживачки обухват јесте ограничен непостојањем база података о садржају емисија телевизија са националном покривеношћу у приватном власништву, али се поставља питање да ли је пет емисија, од чега су три део истог серијала и од којих неке, истини за вољу, јесу репризиране у дужем временском размаку, а које су приказане на јавном сервису у последњих пет година, довољно за информисање јавности о др Рајсу, обзиром на његов значај за Србију? Ако се у обзир узме и број објава на порталима свих ових телевизија, резултати доводе до још негативнијих утисака о заступљености Рајса и његовог живота као теме од интереса за медије у Србији.

Надаље, на основу резултата добијених кроз разговоре са студентима Београдског универзитета јасно се истиче неколико закључака. Студенти имају оквирну слику о томе ко је био др Арчибалд Рајс. Међутим, у одговорима на поједина питања о Рајсовом животу и његовом деловању у Србији, студенти показују знатан степен несигурности у своје тврдње, што је превасходно последица недовољне информисаности. Како су и сами истакли, о др Арчибалду Рајсу се највише говори током основног и средњошколског образовања и у моментима обележавања појединих годишњица, али то није довољно да би се одржало сећање на њега. Да ови резултати

нису изненађујући сведоче и одговори студената на питања која се односе на део његовог материјалног и нематеријалног наслеђа. Неадекватно чување наслеђа Арчибалда Рајса, посебно материјалног, доводи и до тога да млади немају прилику да се додатно упознају са овом знаменитом личношћу. У одговорима испитаника се као најпрепознатљивија карактеристика Арчибалда Рајса истиче пре свега његово деловање у Србији, односно истраживање о злочинима над српским цивилима у Првом светском рату, али и завештање које је оставио у виду своје најпознатије књиге „Чујте Срби, чувајте се себе”. Иако многи од учесника нису прочитали ову књигу, из самог наслова су могли закључити да Рајс сигурно кроз њу опомиње Србе. Како су и сами истакли, код Рајса смо стекли „кредит” због свега што смо као народ прошли у Великом рату, али обзиром да смо се о његове опомене „оглушили”, вероватно би се, због тога какви смо данас, далеко више него за живота разочарао у своје Србе.

У најкраћем, овим радом приказане су мањкавости културе памћења младих Србије, у овом конкретном случају представљених кроз студенте Београдског универзитета, а тиме је указано и на потенцијално настајуће проблеме колективног сећања. Обзиром на то да су истраживања показала да чак и централни друштвени механизам какав је систем образовања може имати улогу споредног извора историјских информација младим генерацијама (Јевтић 2023, 379), поставља се питање на које онда алтернативне начине треба допрети до младих како би важност памћења битних историјских личности и догађаја била интернализована. Прошлост се разматра „и као склоп чињеница и као извор порука”, а колективна сећања не осмишљавају само прошлост групе, већ и „омогућавају сналажење у садашњости и планирање будућих акција” (384–385). У којој мери ће колективно сећање ограничено индиферентношћу младих помоћи оваквом сналажењу и планирању само су нека од питања којима треба посветити будуће студије и истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

Архив Југославије [АЈ], ф. 54, XII/7, бр. 954, „Делегација Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу”, Париз, 4. април 1919.

Архив Србије [АС], V–1136, „Део списка о патњама српског народа за време Првог светског рата”, 1915.

Архив Србије [АС], V–962 106 1, „Билтени Бироа српске штампе у Женеви”, Женева, 30. јули–20. септембар 1917.

Архив Србије [АС], V–3168, „Дневник жене неког банкара”, Београд, 1. март–31. децембар 1928.

Архив Србије [АС], РО–129:64, „Докумената о Краљевини Србији”, Београд, 1916.

Архив Србије [АС], РО–148:113, „Докумената о Краљевини Србији”, Београд, 1918.

Архив Србије [АС], V–4019, „Рукопис биографије Николе Пашића”, Београд, 1924.

Белић, Н. 2014. „Зла судбина Рајсове виле Добро поље”. *Политика*, 3. јун 2014. <https://www.politika.rs/scc/clanak/295294/Zla-sudbina-Rajsove-vile-Dobro-polje>.

Димић, Љубодраг. 2020. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом”. *Социолошки преглед* 54 (2): 373–388. doi: 10.5937/socpreg54-26989.

Ђорђевић, Сава М. 1930. *Споменица др Рајсу: од срца к срцу: епопеја српске, југословенске и савезничке војске 1914–1918*. Београд: Штампарија „Јединство”.

Завод за заштиту споменика културе Града Београда. н.д. „Кућа доктора Арчибалда Рајса”. *Завод за заштиту споменика културе Града Београда*. Последњи приступ: 05.05.2023.

Јевтић, Милош. 2023. „Колективна сећања: између истине и убеђења” У Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић (прир.), *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, 369–400. Београд: Институт за политичке студије.

Колунџија, Зоран, прир. 2020. *Арчибалд Рајс војник истине и правде*. Нови Сад: Прометеј.

Покрени. 2020. „Умро је само онај ко је заборављен – прича о жени која уређује гроб Исидоре Секулић, Арчибалда Рајса и других великана”. *Покрени*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://pokreni.rs/index.php/2020/05/07/prica-zene-koja-uredjuje-grob-arcibalda-rajsa/#>.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1916. *Зверства Бугара и Аустро-Немаца*. Солун: Штампарија „Ангера”.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1917. *Страдање града Битоља*. Солун: Министарство војно.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1918. „Живела бесмртна Србија!” Конференција др Р. А. Рајса држана у Београду 9. новембра 1918. Нови Сад: Штампарија Супек и Јовановић.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1924. *Писма са српско-македонског фронта (1916–1918)*. Превод Сање Ј. Микић. Тузла: Књижара Ј. Петровића.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1928а. *Чујте Срби, чувајте се себе!* Превод Зденка Левентала. Београд.

Рајс, Родолф Арчибалд. 1928б. *Шта сам видео и проживео у великим данима – саопштења једнога пријатеља из тешких времена*. Превод Вељка Милићевића. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

РТС. 2018. „Иза кулиса – Велики рат: Арчибалд Рајс”. *РТС*, 09.11.2018. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts-digital/3307147/iza-kulisa---veliki-rat-arcibald-rajs.html>.

РТС. 2023а. „Некад и сад – Пријатељ за сва времена др Рајс”. *РТС*, 02.01.2023. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts-trezor/4760984/nekad-i-sad-prijatelj-za-sva-vremena-dr-rajs-.html>.

РТС. 2023б. „Србија на вези: Странци који нас воле – некад и сад”. *РТС*, 06.01.2023. Послењи приступ: 05.05.2023. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts2/5077993/srbija-na-vezi-stranci-koji-nas-vole---nekad-i-sad.html>.

Ahmad, Yahaya. 2006. “The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible”. *International Journal of Heritage Studies* 12(3): 292–300. doi: 10.1080/13527250600604639.

B92. 2021а. „Jedini naslednici Arčibalda Rajsa su Srbi: I danas čuvaju ikonu koju je dobio na Solunskom frontu”. *B92*, 05.01.2021.

Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yuyu=2021&mm=01&dd=05&nav_id=1791032.

B92. 2021b. „Arčibald Rajs: Da li su i koliko Srbi čuli prijatelja iz Prvog svetskog rata”. *B92*, 07.08.2021. Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/bbc/index.php?yuyu=2021&mm=07&dd=08&nav_id=1887839.

B92. 2023. „Promovisana knjiga “Bugari u izveštajima Arčibalda Rajsa 1915-1918” u Nišu”. *B92*, 10.02.2023. Последњи приступ: 05.05.2023. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yuyu=2023&mm=02&dd=10&nav_id=2287176.

Cobiss. n.d. „Резултати претраживања – Арчибалд Рајс”. *Cobiss*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/search?q=Ar%C4%8Dibald+Rajs&db=cobib&mat=allmaterials>.

Gavrilović, Ljiljana. 2010. „Nomen est omen: baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema”. *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 5, св. 2 (2010): 41–53.

Happy. 2021. „Nezaborav: Obeležena godišnjica smrti dr Arčibalda Rajsa”. *Happy*, 08.08.2021. Последњи приступ: <https://happytv.rs/vesti/drustvo/nezaborav-obelezena-godisnjica-smrti-dr-arcibalda-rajsa/28295/>.

Harrison, Rodney. 2009. “What is heritage?” In *Understanding the politics of heritage*, ed. Rodney Harrison, 5–42. Manchester: Manchester University Press.

Harvey, David C. 2001. “Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies”. *International Journal of Heritage Studies* 7(4): 319–338. doi: 10.1080/13581650120105534.

Krivošejev, Vladimir. 2015. „Nasleđivanje baštine ili baštinjenje nasleđa?” *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 10, св. 2 (2015): 427–436.

Nikolić, Aleksandra. 2022. „Prilog transdisciplinarnoj terminologiji kulturnog nasleđa”. *Етноантрополошки проблеми* н. с. год. 17, св. 4 (2022): 1431–1448. doi: 10.21301/eap.v17i4.13.

Reiss, Rodolphe Archibald. 1916. *Kako su Austro-Mađari ratovali u Srbiji*. prevod М. Krstića. Odesa: Tipografija Južno-ruskog dioničarskog društva.

Reiss, Rodolphe Archibald. 1919. *The Kingdom of Serbia: infringements of the rules and laws of war committed by the Austro-Bulgaro-Germans – letters of a criminologist on the Serbian Macedonian front*. London: George Allen and Unwin Ltd. Ruskin House.

Šuvaković, Uroš. 2016. “Dr Archibald Reiss in World War I: ethics of world forensic scientist and Serbian warrior”, Archibald Reiss Days: Thematic Conference Proceedings of International Significance: International Scientific Conference, Belgrade, 10–11 March 2016, Vol. 1, 4–13.

Трпавач, Јелена. n.d. „Nastanak i Dom Aero-kluba – Stecište beogradske elite između dva rata”. *011Info*. Последњи приступ: 05.05.2023. <https://www.011info.com/upoznaj-beograd/nastanak-i-dom-aero-kluba-steciste-beogradske-elite-izmedju-dva-rata>.

University of Criminal Investigation and Police Studies, n.d. “Archibald Reiss Days”. Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies. Последњи приступ: 05.05.2023. <http://eskup.kpu.edu.rs/dar/index>.

Nenad Spasojević*

Institute for Political Studies, Belgrade

Andrea Matijević**

Institute for Political Studies, Belgrade

THE CHARACTER AND THE DEED OF DR. ARCHIBALD REISS IN THE EYES OF THE STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE

Resume

This paper aims to present the level of familiarity of the students of the University of Belgrade with the character and the deed of Dr. Archibald Reiss, as well as to present their views on Dr. Reiss' activities in Serbia. The authors' basic hypothesis was that the students of the University of Belgrade are not (sufficiently) informed about Dr. Reiss' character and work. To test this hypothesis, the authors used qualitative methods, namely the method of observation, the method of content analysis of primary and secondary materials, but also the qualitative method of focus groups. The findings of the research confirmed the initial assumptions. These findings lead to the conclusion that Reiss' cultural-historical heritage in Serbia is not recognizable and visible enough and that the cultural and educational significance of Reiss' heritage in Serbia is neglected. Within the focus groups, the fact that the students of the University of Belgrade are not familiar with the activities of Dr. Archibald Reiss and his importance for Serbia was also established. Even though they connected Reiss with World War One, the

* E-mail address: nenad.spasojevic@ips.ac.rs.

** E-mail address: andrea.matijevic@ips.ac.rs.

students weren't sure about Reiss' nationality, and only two participants from all three focus groups knew the correct answer about Reiss' occupation. The majority of them had not read and/or were not familiar with his most famous book "Listen, Serbs". However, 2/3 of the respondents believe that Reiss had created a positive image of Serbia in the world with his actions, primarily through the reporting he did during World War One. The majority of respondents pointed out that Serbia generally does not keep the memory of Archibald Reiss alive and this fact was also confirmed by the state of his material heritage in Serbia.

Keywords: *Dr. Archibald Reiss, heritage, students, University of Belgrade, attitude research*
